

In de etalage

De maatschappelijke functie van archieven

door André Troost

Een rol die voor een gemeentearchief is weggelegd is de bijdrage die het kan leveren aan maatschappelijke discussies. Zo zijn archieven uit de oorlogsjaren 1940-1945 een belangrijke bron, die antwoorden op veel vragen kan geven. In het archief van de gemeentepolitie Kampen bevinden zich veel dossiers uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog.¹ Het is een bron die soms gruwelijke details bevat; zij laat zien wat mensen elkaar kunnen aandoen. Nu het dit jaar 75 jaar geleden is dat de Duitsers ons land binnenvielen en 70 jaar geleden dat Nederland werd bevrijd van de Duitse bezetter, is het goed om dit gedeelte uit onze archieven eens in de etalage te zetten.

Van een archiefmedewerker wordt een integere en neutrale houding verwacht bij de behandeling van onderzoeksvragen.² De medewerker zal te allen tijde zijn best doen om de gevraagde informatie boven tafel te krijgen zonder aanzien van persoon of onderwerp. De laatste tijd merken archiefmedewerkers dat familie van leden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) ook op zoek zijn naar de feiten, in plaats van naar de verhalen die de ronde doen. Een belangrijke bron om deze vragen te beantwoorden is het politiearchief. Hieronder schets ik enkele gevallen uit dit archief. Eerst over de internering van leden van de NSB en hoe zij in de begin dagen van de Tweede Wereldoorlog door het wettig gezag, de politie en het leger werden behandeld. Daarna over de nasleep in 1945.

Mei 1940

Op 10 mei vielen de Duitsers Nederland binnen en op 15 mei capituleerde de Nederlandse overheid. Tijdens die eerste dagen werden vooraanstaande NSB'ers op last van de rijksoverheid opgepakt als subversieve 'elementen'. Dat gebeurde lang niet altijd zachtzinnig zoals blijkt uit de politiedossiers.³ Op last van de secretaris-generaal van de NSB, gevestigd aan de Maliebaan 35 in Utrecht, werd in maart 1941 een inventarisatie onder haar leden gehouden wanneer en waar zij waren geïnterneerd in deze eerste oorlogsdagen.⁴

Daaruit bleek dat de Kamper ‘kopstukken’ gelijk bij de Duitse inval werden opgepakt. De meesten⁵ werden overgebracht naar het hoofdbureau van politie in Rotterdam aan het Haagsche Veer en op 14 mei 1940 ‘bevrijd door Duitse bommen en niet ontslagen’,⁶ zoals Dirk Kwakkel, handelsreiziger⁷ van de Firma Siebrand, het verwoordde. Deze Kwakkel was gedurende de oorlogsjaren leider van de Weerbaarheidsafdeling (WA) van de NSB in Kampen. Voorafgaand aan deze inventarisatie had de NSB’er C. Fastré uit Zwolle al in mei 1940 de Kamper ‘Kameraden’ geïnterviewd. Hieronder schets ik enkele gevallen.

Zoals gezegd werd een aantal NSB’ers opgepakt. Kwakkel zei hierover op 30 mei 1940: ‘Daarna werden wij in een autobus van Stutvoet geladen zodat ik begreep dat wij weggevoerd werden. Toen de bus ongeveer vol mensen was kwam de Commissaris van der Drift met een verwoed gezicht in de bus en riep: “Gemene Landverraders, wanneer jullie je bekken niet houden of een poging doen te ontvluchten, schiet ik je neer (...) wanneer er onderweg een luchtaanval komt, eerst doodschieten [de NSB’ers] voor jullie [de politiebegeleiders] dekking zoeken (...)”. Bij het vertrek der bus, dat onmiddelyk na deze toespraak plaatsvond zong het publiek dat in grote getale aanwezig was het Nederl. Volkslied.’ Nadat door bominslagen op 14 mei Kwakkel drie maal tegen de grond was geslingerd wist hij uit het Rotterdamse politiebureau te ontsnappen: ‘Overal zag men vlammen en leek het of de wereld verging’.⁸ Ja, de Kamper NSB’ers kwamen slecht te pas in Rotterdam, maar we moeten bedenken dat tegelertijd ongeveer 800 Rotterdammers door de bommen van hun Duitse vrienden werden gedood. Ook raakten 80.000 Rotterdammers ontheemd, omdat 24.000 woningen in de as werden gelegd. In het rapport over de boer W.H. Uiterwijk te IJsselmuiden van 18 mei 1940 staat dat Uiterwijk nadat het politiebureau in Rotterdam door bommen was getroffen samen met kameraden de binnenstad probeerde te ontvluchten. Ver kwamen ze niet. Ze werden staande gehouden door Nederlandse militairen en moesten zich legitimeren. Toen een exemplaar van *Volk en Vaderland* werd aangetroffen waren de rapen gaar. De NSB’ers werden samen met zeven opgepakte Duitsers in een vrachtwagen naar een in aanbouw zijnd viaduct gereden. Een joodse kapitein, die de leiding had en door Uiterwijk een ‘walgelijke duivel’ werd genoemd sprak de volgende woorden: ‘Hier zullen jullie sterven. Geknield met het gezicht naar den muur. Vijftien jaar lang hebben jullie ons het leven verpest. Bid, zooals de jooden bidden aan den Klaagmuur te Jeruzalem’. Tot twee maal toe riep een soldaat tegen de kapitein dat hij zich moest beheersen. Uiterwijk: ‘Sprak toen toch het gewe-

4. Rapport H.J.A. Westerhof. Kampen.

We waren ontroerd. We aten brood, dronken thee en geweldig veel werd door ons afgebabbeld.. Onopzettig gingen we er op uit op zoek naar andere kameraden. Deze vonden we des middags en wel kamerad Klein uit Harderwyk en Weld uit Kampen. Van deze vanden we gewaar dat de overige kameraden in leven waren. Kamerad Berens uit Rotterdam deed moeite een auto te bemachtigen, opdat we zoo spoedig mogelijk naar onze gezinnen konden terugkeeren wat ons - tot onze groote blydschap gelukte. De reis was vry voortspoedig. Onzaggelyk veel Duitse militairen passeerden ons Cavalerie, infanterie, wachtders, krakenswagens, munitiewagens enz., ons ons.. Bezoin ging over Utrecht en Amersfoort by Rykoff van wegvoering door amperges en velden we om over voortbuisen en Darnveld naar Pieten en verder over Harderwyk (waar we kamerad Klein afzetten) lange Huispeet naar Kampen waar we des avonds te ongeveer 9 uur aankwamen. Verselding verdient nog dat we in Utrecht aangekomen ons ontdaallyk naar het Noordkwartier begaven. We sagten een der vingers halfstok kniege waarvan we schrokken met de gedachte dat onze heider niet meer zou leven Tot myn groote blydschap vernam ik dat by gezond was. Huisert van in een loopgraaf opgesloten geweest. Zyn vrouw was weggevoerd naar Hoorn. Wy vernamen dat wy op onmenschelyk wyse was behandeld. In Kampen was allen verduisterd en scheen de stad verlaten. Wy begaven ons naar hotel De Montaan. De den chauffeur gelogtheit te geven direct weer naar Rotterdam terug te keeren gingen wy met hun mede some het politie-buizen voor het verkrygen van een verzouderys en voor ons een bewys en naar huis te kunnen loopen. Men verrecht wy over te blyven. Ik bemerkte dat de commissaris van politie wy wenschte te spreken. De commissaris natvins wy in een kamer in het byzyn van eenige Duitsche ...

Het verknipte rapport over H.J.A. Westerhof. Gemeentearchief Kampen; AGPK inv.nr. 8.

ten van deze jood? Of was het zijn lafheid, geen moed verder te hebben voor de nog te verrichten afslachting? De onmenselijke jood zei plotseling: Bid tot Hitler en blijf liggen tot ik uit het gezicht ben'. Ze kwamen met de schrik vrij en konden hun weg vervolgen. Uiterwijk: 'Plotseling verscheen een ordonnans, die den mariniers toeriep: Order van Wilton: patronen innemen. Het moorden was gestaakt'.⁹ Als we het bovenstaande lezen, zien we dat Uiterwijk zich al goed de toon van de nazipropaganda had eigen gemaakt!¹⁰ Het rapport over de aannemer H.J.A. Westerhof eindigt abrupt. Na over de belevenissen in Rotterdam te hebben verteld: 'Verder vluchtten we [op 14 mei 1940] richting Hilligersberg, met duizenden mensen in paniekstemming', beschrijft hij zijn terugkomst op het politiebureau in Kampen: 'Ik bemerkte dat de commissaris mij wenschte te spreken. De commissaris ontving my in zyn kamer in het byzyn van eenige Duitsche' De rest van het rapport is weggeknipt (!)¹¹

Schrijnend is ook het verslag¹² over mevrouw Frida Küper die door agent De Geus op bevel van commissaris Van der Drift werd gearresteerd wegens haar Duitse nationaliteit: 'U zyt mijn arrestant, daar u Duitscher zyt'. Op 23 mei 1940 interviewde Fastré Frida op haar werkplek in Hotel Dijk. Hij begon met een persoonsbeschrijving: 'Flinke gezette dame, geen make-up, met doortas-

De binnenstad van Rotterdam in puin half mei 1940. Gemeentearchief Kampen; Collectie Tweede Wereldoorlog, inv.nr. 74.

tend optreden dat haar Deutsche afkomst verraad. Loopt van haar verwondingen kreupel en heeft overal pijn'. Die verwondingen had zij opgelopen toen Rotterdamse politieagenten haar bij haar vlucht uit het politiebureau op borst en buik hadden getrapt. Frida verzuchtte: 'Mijn gemoedstoestand was onbeschrijfelijk (...) en Van der Drift heeft mij ook niet verzocht om op het politiebureau te verschijnen om nader uitslag te vernemen. Is dat recht? Moet ik dat alles mij maar laten welgevalen?.'¹³

Gerechtigheid voor alle slachtoffers?

Na de oorlog werd het Zuiveringsbesluit 1945 afgekondigd. Van der Drift nam zelf zitting in de Politiezuiveringscommissie Kampen. Tegen Van der Drift zelf werden ook klachten geuit. Zo schreef L. Veenstra op 15 mei 1945 een brief waarin hij de NSB'er L.H.J. Barneveld opvoert als getuige die hem kort na 10 mei 1940 had verteld dat 'de Heer van der Drift, commissaris van Politie te Kampen, zich heeft laten voorhangen als lid der NSB. Hij was echter door hun geweigerd. Medegetuige van dit gesprek was de Heer B. v. Boven zijn compagnon'. De aanklachten tegen Van der Drift waren zo ernstig dat de reserve-majoor van Algemene Dienst van de Militaire Commissaris voor het district Zwolle J.A. Baart, besloot, per brief van 31 mei 1945, hangende

Door één van de geïnterneerde NSB'ers werd deze gekalligrafeerde oorkonde geschreven. Gemeentearchief Kampen; Collectie Tweede Wereldoorlog, inv.nr. 99.

het onderzoek: 'Dat hij [Van der Drift], tezamen met de andere politie-ambtenaar, die in de commissie zit, bij het behandelen van de tegen hem ingekomen klacht niet aanwezig is'. Burgemeester Oldenhof nam in dat speciale geval de rol op zich, als lid en voorzitter van de Politiezuiveringscommissie Kampen. Dit deed mr. S.R. Perrin, advocaat en procureur en lid van de zuiveringscommissie, besluiten om te reageren. In zijn brief van 26 juni 1945 aan de zuiveringscommissie schreef hij onder meer: 'Deze feiten kunnen niet door bombastisch gezwets over grote daden in de ondergrondsche worden weggeredeneerd. Mijn advies is: Staking en zo gauw mogelijk overplaatsing. De tijd is veel te ernstig om dergelijke onbekwaamheden aan het roer te laten'. Omdat de zaak omtrent Van der Drift volgens Perrin niet voortvarend werd opgepakt diende hij op 2 augustus 1945 zijn ontslag in. Op 9 augustus 1945 antwoordde de Politieadviseur Militaire Commissaris voor Overijssel mr. F.A. Groeninx van Zoelen dat 'Hoe betreuringswaardig sommige handelingen van den Heer van der Drift ook waren, een maatregel krachtens het zuiveringsbesluit, niet nodig was, waarmede de Militaire Commissaris voor Overijssel instemde.'

De officiële beschikking waarbij Van der Drift buiten rechtsvervolging werd gesteld, gedateerd 9 december 1945, werd ook naar Perrin gestuurd. Op 24 januari 1946 schreef hij in een brief aan de burgemeester van Kampen: '(...) dat mij het standpunt van den Officier niet verbaasde, daar het heel goed past in het algemeene beeld dat wij van het publieke leven tegenwoordig gewoon zijn. Ik voeg hier nog aan toe, dat het mij persoonlijk verder ook weinig meer interesseert.'

In november 1945 waren er ook al klachten binnengekomen over Van der Drift in zijn hoedanigheid als voorzitter van de Commissie van Beheer der goederen van NSB'ers. Zelfs de secretaris-generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken bemoeide zich met deze zaak. Op 16 mei 1947 schreef hij aan de burgemeester: 'Uit dit rapport blijkt o.a., dat de heer v.d. Drift, gebruik makende van een ruim geredigeerde toezegging van de Commissie voor N.S.B.-goederen, uit N.S.B.-goederen een slaapkamer-ameublement heeft overgenomen, terwijl hij het oude aan zijn dienstbode schonk. Voorts heeft hij uit deze goederen een salon-ameublement overgenomen, terwijl hij nimmer door de oorlog een dergelijk ameublement verloren had'. Ook deze keer kwam Van der Drift ermee weg (eind 1945 had hij zijn taken als lid en voorzitter van die beheerscommissie al opgegeven 'wegens drukke werkzaamheden').

Dr.ir. G.W. Harmsen, plaatselijk commandant van de Binnenlandse Strijd-

krachten, prijst Van der Drift in een brief van 28 juni 1945 als districtscommandant van het verzet. Maar hij verweet hem wel slordigheid in zijn werk, en solistisch en despotisch gedrag. Ijdelheid en egoïstisch streven voor zichzelf en zijn (pleeg)zonen waren een belangrijke drijfveer. Harmsen beschuldigde Van der Drift ervan dat hij er de hoofdoorzaak van was dat ‘de Heer Don moest onderduiken en dat Henk Brunt is opgepakt’. Ook nam de verzetsbeweging Van der Drift niet meer *au serieux*. In mei 1953 werd Van der Drift desondanks koninklijk onderscheiden bij zijn 40-jarig ambtsjubileum.¹⁴

Conclusie

Wat is recht en wat is onrecht? Wat is goed en wat is fout? Wat is een feit en wat is fictie?¹⁵ Het archief en in het bijzonder het politiefarchief kan een bijdrage leveren aan deze discussie. Door de juiste vragen aan deze bronnen te stellen kunnen we een poging doen om achter de waarheid te komen. Maar zelfs dan blijft de vraag wat er zich, in dit geval in de Tweede Wereldoorlog, werkelijk heeft afgespeeld.¹⁶

Met dank aan André Piederiet (1927) voor zijn waardevolle adviezen en aanvullingen.

Noten

1. Vooral bij discussies over de oorlog, waarbij trauma, ervaring en geheugen een belangrijke rol spelen, is het goed te onderzoeken wat de feiten zijn.
2. Dat is in overeenstemming met het Archiefbesluit, de Archiefwet 1995 en de universele verklaring over archieven. Zie http://archiefwiki.org/wiki/Universele_verklaring_over_archieven.
3. Archief Gemeentepolitie Kampen 1940-1993 (AGPK), inv.nrs. 70-82.
4. Alle briefjes eindigen als volgt: ‘Na onderzoek is mij gebleken, dat bovenstaande gegevens juist zijn. De Kringleider van Kring No. 101 Kampen’. Handtekening: *Nantko Schanssema*.
5. Coenraad Johannes Bakker, Arnoldus Breuker en Albert Gort werden overgebracht naar het Huis van Bewaring in Utrecht, en Albert Brands naar de krententuin in Hoorn.
6. Degenen die in het hoofdbureau van politie in Rotterdam verbleven vermeldden dat allen steevast; alsof het een goddelijk ingrijpen betrof zoals de apostel Paulus werd bevrijd uit zijn gevangenschap in Rome door een aardbeving. H.J.A. Westerhof verwoordde het als volgt: ‘We zyn in de hel geweest, doch de Voorzienigheid heeft ons geholpen. (...) Het Duitse leger is gekomen op onze smeebeden, die we daar baden’.

7. Zijn rapportage begint als volgt: 'Ik, Dirk Kwakkel gep. Agent van [de Amsterdamse] politie, wonende te Kampen (...).'
8. AGPK inv.nr. 78.
9. AGPK inv.nr. 79.
10. Daar had hij zeker geen moeite mee. André Piederiet herinnert zich nog dat ten tijde van verkiezingen er bij de boerderij van Uiterwijk aan de Zwolseweg altijd een groot spandoek hing met de leus: 'Stem Mussert'. Toen Fastré Uiterwijk voor de tweede keer interviewde op 23 mei 1940 beschreef hij de situatie in huis als volgt: 'Foto Mussert aan den wand. Radio staat op Bremen'.
11. AGPK inv.nr. 80.
12. AGPK inv.nr. 77.
13. In zijn boek *Na de bevrijding. De loodzware jaren 1945-1950* (Amsterdam 2014) noemt Ad van Liempt, Tweede Wereldoorlog-kenner bij uitstek, deze eerste drie maanden na de Bevrijding een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis, vanwege de wijze waarop de NSB'ers zijn behandeld. Koos Groen noemt die periode in het voorwoord van zijn boek *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede wereldoorlog* (Hilversum 2009) 'een compleet zwartboek'. Voor de periode 10-15 mei 1940 zou wellicht de kleur grijs een goede typering zijn.
14. SAK inv.nr. 2976.
15. De invloedrijkste wetenschapsfilosoof van de 20ste eeuw, de Amerikaan Thomas Kuhn (1922-1996), zegt dat onze waarneming niet neutraal is. Wat we zien, wordt voor een deel bepaald door onze interesses, onze kennis en ons wereldbeeld. Wat een feit is en wat niet, en welke feiten relevant zijn, wordt uiteindelijk bepaald door het paradigma [wetenschappelijk wereldbeeld]. Als het paradigma bepaalt wat de feiten zijn, dan moeten we volgens Kuhn de notie van een objectieve, kenbare werkelijkheid vaarwel zeggen. Zie: Chris Buskes & Herman Simissen (red.), *Analytische filosofie. Een inleiding* (Nijmegen 2014) 151-157.
16. Zie voor de begrippen 'zijn en schijn' ook de oorlogsroman van W.F Hermans, *De donkere kamer van Damokles* (Amsterdam 1958). Daarin worden de belevenissen van de 'verzetshelden' Osewoudt en Dorbeck gedurende de Tweede Wereldoorlog verhaald.